

## סימן ט

**הלכה והידור בדיני צניעות בזמננו**

א. כללי הלבוש הצנוע	ב. כיסוי הראש
ג. הפרדה	ד. יציאה מן הבית
ה. הופעת אשה במסגרת עבודה	ו. חינוך לצניעות

\* \* \*

**הקדמה כללית\***

פוסקי ההלכה בדורנו מוצאים את עצמם במתח בכל הקשור להלכות צניעות ולחינוך לצניעות, בין שני קטבים שונים והפוכים. מחד, העולם שסביבנו הולך ונהיה פרוץ יותר ויותר, והסחף שבו מקשה מאוד על שמירת הצניעות במלואה. ומאידך, אנו רואים חלק מהציבור ההולך בכיוון ההפוך, ונוטה לאסור את המותר כאילו הוא אסור מעיקר הדין. וכגון, ציבור המקפיד על הפרדה הרמטית בין גברים לנשים, ורואה בכל מפגש מעורב איסור מוחלט. וכנגדו, יש רבים אחרים יראים ושלמים שאינם יכולים לקבל על עצמם את כל החומרות וההידורים, והם מתקשים לקבוע לעצמם גבולות מוחלטים כיון שההלכה הפסוקה אינה ברורה להם כל צרכה.

מוטלת עלינו איפה החובה להדריך את הציבור לפי כללי ההלכה, ולקבוע באופן מחייב רק את הנורמה המינימאלית שכוללת את מה שנאסר מעיקר הדין. ולצד זה, אנו נדרשים להמליץ גם על חומרות והידורים שהציבור יכול לקבל על עצמו, שתכליתם להרחיק את האדם מן העבירה. ובפרט בדורנו, שהדרך של העולם הפרוץ סותרת את כללי התורה, ומערערת את כל אבני היסוד של המשפחה והבית היהודי. ומבחינה זו, הכיוון של החמרה הוא חיובי, כי החשש מפני גלישה לעבר העולם הפרוץ והמידרדר גדול יותר מן החשש להסתגרות יתר. אך כדרכה של חומרה, היא אינה מחייבת את כולם אלא את מי שמקבל אותה על עצמו.

ובנקודה זו חשוב להדגיש, שהליכה על פי גדרי ההלכה אינה דיעבד. ודאי יש מקום בהלכה להוספת הידורים וסייגים, אך גם מי שאינו מהדר הוא יהודי כשר לכתחילה. ולפעמים החינוך להחמרת יתר כנורמה מחייבת עלול להביא לתוצאות שליליות. ולדוגמא, בחורה שהיתה רגילה בנערותה ללבוש חצאית ארוכה, עלולה לחיות בתחושה שהיא פועלת בניגוד גמור להלכה כשהיא מקצרת אותה בשנים שלאחר מכן. וכתוצאה מזה היא

\* תמוז תשס"ד.

עלולה להרשות לעצמה לוותר אפילו על חובות המינמליות. לכן עלינו להבדיל בין הדברים שהם הלכה גמורה, לבין הדברים שהם חומרה ואינם חובה ע"פ ההלכה. קושי נוסף הוא, שבמקרים מסויימים גבולות ההלכה אינם קבועים ומחלטים, ולעיתים התשובה לשאלה מה מותר ומה אסור משתנה לפי המקום והזמן והמצבים השונים. ומשום כך יש להיזהר מאוד בשעה שאנו באים לדמות מילתא למילתא, ולא ראי מקרה אחד שאנו מקילים בו מתוך התחשבות בתנאים מסויימים, כראי מקרה שני שיש להחמיר בו על אף הדמיון שבין המקרים. ולא פעם יש קושי חינוכי להסביר, שבשני המקרים גם יחד אנו פועלים בתוך מסגרת ההלכה, ואיננו מתפשרים על חשבונה.

#### א. כללי הלבוש הצנוע

כללי הלבוש לפי ההלכה אינם משתנים בעקרון ממקום למקום ומזמן לזמן. חוץ משלושה דברים פרק היד מהזרוע פרק הרגל מהברך וכסוי כל השיער לנשים נשואות. המקור להלכה זו היא הגמרא בברכות (כד, א):

א"ר יצחק טפח באשה ערוה... א"ר חסדא שוק באשה ערוה שנאמר "גלי שוק...תגל ערותך וגם תראה חרפתך"... א"ר ששת שער באשה ערוה.

דהיינו, שיש איסור ערוה בכל טפח שהיא מגלה מגופה במקומות הרגילים להיות מכוסים. וכבר עמד הרשב"א (בחדושי שם ד"ה והא) על כך שדברי ר' חסדא הם בכלל דברי ר' יצחק, שהרי השוק הוא חלק מן המקומות המכוסים בגוף האשה ובכלל מאתיים מנה, ומאי קמ"ל. ויישב, שאיסור ערוה בשוק חמור יותר משאר המקומות שבגוף, אפילו לגבי בעלה. והא קמ"ל, שאסור לו לקרוא את שמע כנגד שוקה, ורק בשאר המקומות המכוסים הקלו כיון שרגיל לראותם ואינו בא לידי הרהור.

ומשמע, שאיסור ערוה בשוק האשה הוא איסור מוחלט ואינו תלוי במנהג המקום, אם דרכם לכסותו או לא, שהרי הכתוב קראו ערוה. ולעומת זאת, במקומות אחרים בגוף כגון תחת השוק מן הברך ולמטה, האיסור תלוי במנהג אם דרך לכסותו או לאו. וכן יש לדייק מלשון הטור (או"ח סי' עה):

טפח מגולה באשה במקום שדרכה לכסותו אסור לקרות קריאת שמע כנגדה אפילו היא אשתו. וכן אם היה שוקה מגולה אסור לקרות כנגדה.

גם הטור מבחין איפה בין מקומות בגוף שאסור לגלות אותם משום שדרך האשה לכסותם, ושיעורם לאיסור ערוה הוא טפח, לבין שוק האשה שנחשב לערוה מצד עצמו. והפוסקים דנו בשאלה אם שיעור ערוה בשוק הוא טפח או בכל שהוא.

ונחלקו האחרונים בשאלה עד היכן היא השוק. ונפקא מינה האם מתחת לברך יש איסור מוחלט, או שהוא תלוי במנהג המקומות. ולמעשה, אפשר לומר שהמנהג המקובל גרם לכך שנקבל את פסק המשנה ברורה (סי' עה ס"ק ב), שמתחת הברך אין חובה לכסות.

וכמובן יש להקפיד, שהחציאת תהיה ארוכה דיה כדי שהיא תכסה את הברך אפילו בשעה שהאשה יושבת.

יש נשים המהדרות ללבוש גרביים עבות, המכסות ממש את הרגל. אך רבות מסתפקות בגרב דקה, ואפילו שקופה, ופשוט שאי אפשר להגדיר זאת ככיסוי. ואמנם אם היתה חובה

לכסות את הרגל ודאי שגרביים שקופות אינן מועילות ככיסוי. ונראה שמנהג נאה זה מתבסס על הסברא, שאין חובה הלכתית מוחלטת לכסות את החלק התחתון של הברך, אלא הוא משום התחשבות בדעות המחמירות והבעת עמדה מסתייגת מחשיפה גמורה של הרגל. מאידך, אין ספק שחצאית ארוכה היא המהודרת ביותר. (משום מה יש ה"מהדרות" להעדיף גרביים דווקא על פני חצאית ארוכה... נראה שזו נובעת יותר מעמדה חברתית מאשר הלכתית). וכשם שאנו מבחינים בגדרי ערוה בין שוק האשה למה שתחתיה, כך יש להבחין גם בזרועות הידיים בין מה שמעל המרפק לבין מה שתחתיו. הזרוע העליונה נחשבת לערוה גמורה כמו השוק ואינה משתנה ממקום למקום, ולעומת זאת כיסוי פרק היד מהזרוע ועד כף היד תלוי במנהג המקומות. ודומה שבארצנו רוב הנשים אינן מכסות את כל היד. ולגבי שאר חלקי הגוף – דינם כשוק וזרוע, וגם במקום שאין מקובל לכסות אותם הם מוגדרים כערוה גמורה, וחייבים לכסותם (עיי' רמב"ם הל' ק"ש פ"ג הט"ז).

### ב. כיסוי הראש

ובדומה לכך יש להבחין בגדרי ההלכה הנוגעים לכיסוי הראש. עקרונית, החובה לכסות את שערות הראש אינה משום שהוא ערוה גמורה, אלא כיון שדרך בנות ישראל לכסות את ראשן הדבר נעשה לערוה. וזו לשון רש"י על המשנה בכתובות (עב, א ד"ה דת יהודית): שנהגו בנות ישראל אע"ג דלא כתיבא.

וכפי שביארנו התוקף של דיני צניעות על פי המנהג שונה מן התוקף של דיני צניעות הכתובים במפורש, ויש מקום לטעון שגם הלכה זו תלויה היא במנהג המקומות. ולכאורה יש להוכיח כסברא זו מן הרא"ש (ברכות פ"ג סי' לז) שהוציא את הבתולה מכלל דין "שער באשה נדרה" משום שדרך לצאת פרועות ראש, ורק נשים נשואות שדרך לכסות את שער ראשן אסורות לגלותו משום ערוה. ומשמע, שגדר ערוה בשער הראש תלוי הוא במנהג המקומות.

אך יש להעיר על כך מן הגמרא שם:

ראשה פרוע דאורייתא היא דכתיב "ופרע את ראש האשה", ותנא דבי ר' ישמעאל אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו פרוע ראש. דאורייתא – קלתה שפיר דמי, דת יהודית – אפילו קלתה נמי אסור.

ועל כרחנו עלינו לחלק בדין כיסוי הראש בין רווקות לנשואות. הרווקות לא קיבלו עליהם דין זה מלכתחילה, ורק במקום שנהגו לכסות ראשן יש לשערן דין ערוה. אך הנשואות חייבות בכיסוי הראש מעיקר הדין, ואינן רשאות להקל בזה אפילו במקום שהנשים אינן מקפידות על כך. ואף על פי כן, שיער האשה אינו נחשב לערוה במקום שלא נהגו לכסותו אפילו אצל נשים נשואות, אלא אסור לגלותו משום דת משה.

ורק בדרך זו יש להסביר את הוראת ערוך השולחן (סי' עה סע' ז), שמוותר לקרוא קריאת שמע מול שיער האשה שאינה נוהגת לכסות את ראשה. וטעמו, שהגדרת השיער כערוה היא תוצאה של הרגילות לכסותו, ולא מצד עצם הדין האוסר עליה לצאת בשיער פרוע. וממילא, במקום שהנשים אינן רגילות לכסות את ראשן יש מקום להתיר לקרוא ק"ש מול שערן, שכן גילוי אינו גורם להרהור עבירה מאחר שהמתפלל הורגל לראותו מגולה.

אך אין להבינו בטעות, שכביכול הוא מתיר לכתחילה לאשה נשואה לגלות את ראשה במקום שהלכה זו רופפת, או שיש להתחשב במנהג המקום לעניין זה. אדרבה, הוא כותב מפורשות שאותן נשים אינן נוהגות כהלכה, אלא שהמציאות משפיעה על גדרי ערוה ומכהה את החושים הגורמים להרהור בשעת התפילה.

ואם נסכם, מהחתונה ואילך האשה צריכה לכסות את ראשה תמיד. אמנם מעיקר הדין מותר לה לגלות את ראשה בתוך ביתה, אך מסתבר שהכוונה היא רק בפני הבעל והילדים ולא בפני אחרים.

מאידך, ראוי להדגיש שמעיקר הדין אין חובה לכסות את כל השיער, אלא מותר לגלות ממנו עד טפח. אך היו מקומות שנהגו לכסות הכל. מנהג זה נקבע עפ"י הזוהר ובאותם מקומות, מכיון שזה היה הנוהג, כל גילוי שיער נחשב לערוה. אך לא בכל מקום התקבל המנהג, ובארץ אין מנהג קבוע.

יש נשים הנוהגות לחוש יותר לחומרת הזוהר מאשר למחלוקת בדבר כשרותה של הפאה נוכרית ומעדיפות פאה נוכרית, המכסה את כל הראש על פני כובע או מטפחת המגלות טפח. מבחינת ההלכה הגישה הפוכה. חומרת הזוהר אינה הלכה אלא הידור, בעוד שפאה נוכרית היא ספק בעצם ההלכה (עיין משנ"ב סי' עה ס"ק טו, וע"ע באג"מ יו"ד ח"ב סי' יב וביביע אומר ח"ח אה"ע סי' ה). נראה לי שגם כאן ההשתייכות החברתית גוברת על פני השיקול ההלכתי, מכיון שלפי ההלכה מותר לגלות טפח. מי שנוהגת כן צריכה לדעת שהיא מהדרת יותר מזו המכסה את כל ראש בפאה נוכרית.

ומה שהתירו לגלות טפח מרובע מן השיער הוא בדרך כלל בחלק הקדמי של הראש, ולא בחלק האחורי. ואמנם הסברא נותנת לומר שאין הבדל להלכה בין גילוי טפח בחלק הקדמי לחלק האחורי. אלא שבגילוי טפח מאחור יש בעיה שהשער הולך וגדל ויש נשים שרוב שערן גולש מעבר לכיסוי, המכסה רק את קודקודן.

### ג. לבישת מכנסיים לאשה

ביחס ללבישת מכנסיים לאשה ישנן שתי בעיות. ראשית יש לחוש לאיסור "לא ילבש" (עיין ציץ אליעזר ח"א סי' סב אות ו ובשבט הלוי ח"ב סי' סג), ושנית בעיה של צניעות כשהבגד הדוק. ובמצבים מסויימים שלבוש נשי רגיל גורם לפגיעה בצניעות, כגון בטיולים או בפעילות גופנית הכוללת קפיצות וכד', יש מקום להתיר מכנסיים רחבים. איסור לא ילבש אינו נוהג בבגד זה לדעת חלק מהפוסקים כיון שהוא מיוחד לנשים, ומצד חיוב צניעות יש להקפיד שהמכנסיים יהיו מספיק רחבים, שבהם אין בעיה של צניעות.

ביחס לאופנה החדשה של מכנסיים מתחת לחצאית (לא בטיולים אלא כלבוש חגיגי דווקא) הדבר נראה לי בעייתי. אמנם בתימן כך הלכו, אך כאן בארץ לא נהגו, והמגמה עלולה להוביל לחוסר צניעות. המדרון הוא חלקלק, היום החצאית ארוכה וכן המכנסיים. מחר החצאית תתקצר ויישאר רק המכנסיים, אח"כ גם הם יתקצרו. ולכן עדיף להישאר עם החצאית לבד, ולא להוסיף את המכנסיים. על כגון זה נאמר: כל המוסיף גורע.

על כללים אלו יש להקפיד גם בתוך המשפחה משום שהצניעות היא ערך רוחני פנימי. ולדוגמא, הליכה עם מכנסיים קצרים בבית ודאי שאסורה, זוהי פריצות גמורה. אך

לעומת זאת, אפשר להקל בפני בני המשפחה הקרובים כגון אב אחים וכד' בהליכה עם מכנסיים ארוכים, כגון בגדי שינה מיד כשקמים בבוקר, אך ודאי שלא בפני אנשים אחרים.

לצערנו, חודרת השפעה שלילית של הרחוב ויש נשים דתיות המרשות לעצמן אפילו לבוא בימים נוראים לבית הכנסת בלבוש פרוץ. תקיעת שופר לנשים היא רשות, בעוד שבגד צנוע הוא חובה מהתורה!  
צניעות חייבת להיות תכונת אופי פנימית רק כך תוכלנה נשים להתמודד עם האווירה הסוחפת.

#### ד. הפרדה בין גברים ונשים

ההלכה הדורשת הפרדה בין גברים לנשים היא גבולית. מצד אחד, המסורת של צניעות ביהדות לא רואה בעין יפה תערובת של נשים וגברים. מאידך אין ספק שההלכה לא דרשה הפרדה מוחלטת בכל מצב ומצב. המקור להפרדה הוא בשמחת בית השואבה בעזרת הנשים שבבית המקדש, כמו שמצאנו במסכת סוכה (נא, ב):

בראשונה היו נשים מבפנים ואנשים מבחוץ והיו באים לידי קלות ראש. התקינו שיהיו נשים יושבות מבחוץ ואנשים מבפנים. ועדיין היו באין לידי קלות ראש, התקינו שיהיו נשים יושבות מלמעלה ואנשים מלמטה...

ומה לעתיד לבוא שעוסקין בהספד ואין יצה"ר שולט בהם אמרה תורה אנשים לבד ונשים לבד, עכשיו שעוסקין בשמחה ויצה"ר שולט בהם על אחת כמה וכמה.

היה שם צורך בהפרדה מיוחדת כיון שהשמחה היתה יתרה, והיו עלולים לבוא לידי קלות ראש. ומזה שהתיקון נעשה לכבוד שמחת בית השואבה בלבד אתה למד שבשאר השנה לא היתה שם הפרדה. ואמנם, באופן טבעי התקיימה הפרדה בעזרת ישראל במשך כל השנה, עד כדי כך שהגמרא (קידושין נב, ב) חיפשה מקור לכך ש"אשה בעזרה מניין", משום שכל השנה היתה שם הפרדה אע"פ שלא היתה שם שמחה יתרה. והסיבה לכך היא קדושתו היתרה של המקום. הרי לנו שני מצבים שנהגו בהם הפרדה במקדש, שיכולים לשמש כמקור לחיוב ההפרדה – א. הפרדה בשעת שמחה ב. הפרדה במקום קדושה. ומכאן למד הרמב"ם (הל' י"ט פ"ו הכ"א) שבי"ד צריך למנוע תערובת בין גברים לנשים במקומות הבילוי בימי החג, כדי שלא יבואו לידי עבירה.

בחתונה הפוסקים התנגדו לכך שתהיה מעורבת. כי זה מקום של שמחה וצריך להפריד. ואע"פ שלא כולם רוקדים, גם בשמחת בית השואבה לא כולם רקדו, רק חסידים ואנשי מעשה, אך כיון שנוצרה אורה של שמחה קבעו להפריד, וכך צריך לנהוג, שבמקום של שמחה ראוי שתהיה הפרדה. והוא הדין לדבר שבקדושה. על בית כנסת אין צורך לדבר אך מסתבר שגם בסעודות מצוה של ברית, סיום, בר-מצוה וכדו'. אלא שהציבור לא תמיד מודע לכך ולא בכל מקום הרב יכול להעיר על כך. יש לו נושאים דחופים יותר. אך אם שואלים את הרב אין להסתיר את האמת שמן הראוי שכל דבר שבקדושה יהיה נפרד.

אם יושב מספר מצומצם של משפחות לארוחת שבת וכד', אין צריך להפריד. גם בשמחה משפחתית מצומצמת כגון שבת חתן וכד', שנמצאים בני משפחה קרובים מותר לשבת

ביחד. אך לא ברור היכן הגבול. בשתיים או שלוש משפחות בודאי שאין בעיה, אך האם גם בעשרות רבות? ומעיד אני, שאפילו בכנסי רבנים נהוג שכל מספר משפחות יושבות ליד שולחן משותף בחדר אוכל אחד, ואין הפרדה מוחלטת בין נשים לגברים. אך כל רב יושב ליד אשתו.

(יש להעיר שע"פ ההלכה אדם חייב לאכול עם אשתו בליל שבת, כמבואר בכתובות סד, ב. כל השבוע יכול לתת לה את המזונות ע"י שלישי, אך בליל שבת אסור לאדם לתת לאשתו את המזונות ע"י שלישי, ולכן לא שמענו שבסעודת שבת אדם לא יושב ביחד עם בני משפחתו).

עם זאת אין ספק שמנהג ישראל היה שבאירועים חברתיים היו יושבים גברים לחוד ונשים לחוד. לכן נראה שאפי' באירוע כגון הרצאה בישוב יש מקום לשאוף שהשיבה תהיה נפרדת, אך ודאי שאי אפשר להגדיר את זה כחובה אלא כנוהג רצוי ומקובל. גם כאן החינוך לצניעות מווסת באופן טבעי את הגברים לשבת לחוד ואת הנשים לחוד.

ויש להוסיף עוד הערה עקרונית על חיוב ההרחקה שבין גברים לנשים, ובעיקר במה שנוגע לאירועים ובילויים משותפים. לשון הש"ע (אה"ע סי' כא סע' א) בענין חובת ההרחקה שבין גברים לנשים היא: "צריך להרחיק מן הנשים מאד מאד", אך הגדרה זו לא ברורה דיה. הרי ודאי אין הכוונה שהיו רחובות נפרדים לגברים ולנשים. ומאידך, האוירה היום ברחובותינו היא חמורה, הן בנוגע ללבושן (ליתר דיוק: אי לבושן) של הנשים והן בנוגע למערכת היחסים הלא צנועה בין המינים, ומצב זה דוחף לריאקציה נגדית. כך נולדה הדרישה להפרדה מוחלטת באטובוסים, בחנויות, במקומות העבודה וכדו'. אך לא בכל מקום הדבר ניתן, וגם ההלכה אינה דורשת זאת. אם כן, אין ספק שמבחינה הלכתית יש למנוע גירויים פסולים.

צריך להקפיד אפוא מלבד על צניעות הלבוש, שהיחסים בין גברים לנשים במקומות אלו יהיו ענייניים, ולא יתפתחו ליחסים אישיים. אך ודאי שאין שום צורך ללכת לקיצוניות שניה, וכפי שפורסם לאחרונה שאסור לומר לאשה שלום משום ש"אין שואלין בשלום אשה כלל" (קידושין ע, ב). יש לנהוג על פי כללים בסיסיים של יחסי אנוש, וכללי נימוס. אמירת שלום זה היום זו מילת נימוס, ואין בה משום ביטוי חברי המביא לידי קירבה. גם אמירת 'מה שלומך' בימינו לא נחשבת לכולם, אלא התעניינות נימוסית בלבד.

פעמים רבות מטעם מקום העבודה יוצאים לבילוי בצורה משותפת, ובמקרים אלו הגבולות הם מאוד דקים (בלי להתייחס לתוכן של הבילוי שהוא פעמים בעייתי ביותר). כל עוד מדובר על בילוי או נופש עם בני הזוג הדבר מותר, כיון שכל אחד ואחת נמצאת/עם בן/ת זוג/ה. אך כאשר מדובר ביציאה לטיול ולמסעדה וכדומה, והעובדים נפגשים שם בגפם ללא בן זוגם הדבר בעייתי ביותר, כיון שבמצבים אלו קרוב לודאי שתיווצר אוירה שאינה מתאימה ליחסים שבין גברים ונשים. המלצתי לעובדים הרוצים להתרחק מהכיעור והדומה לו להמנע מלהשתתף באירועים אלו אלא א"כ יש הכרח לכך, כגון פרידה מעובד, קבלת פנים נחוצה וכדו'.

ואחתום בדוגמא. לאחרונה נשאלתי על ידי עובדים בחברה חשובה, ששכרה אוניה לשלושה ימים שבה הפליגו העובדים ללא בני זוגם לבילוי בלב ים. האוכל היה כשר וההפלגה היתה בימי החול, אך מצד האוירה המאפיינת בילוי מעורב שכזה – האם מותר

להם להפליג עם חבריהם? ותשובתי היתה: שבנוסף לשאלת היציאה לחו"ל הכרוכה בנסיעה זו, יש לראות בחומרא בעיקר את האווירה של קלות ראש וחוסר צניעות שעלולים להווצר במהלך הפלגה כזו. טענתי בפני השואלים, שעל עובדים בעלי רמה תרבותית לדרוש שתינתן להם האפשרות להשתתף באירוע חילופי, שאופיו תרבותי יותר. זוהי זכותם! ולגבי הצורך במחיצה, יש להבדיל בין המצבים השונים. באירועים רגילים כגון הרצאה או מסיבה סולידית אין צורך במחיצה, ורק במקום שיש ריקודים ושמחה גדולה צריך להקפיד על כך, כגון בריקודי חתונה. וכמו כן, יש להקפיד על מחיצה כהלכה בבית כנסת קבוע, שקדושתו היא מעין קדושת המקדש.

ויש המקפידים להניח את המחיצה גם בשעת דרשה תורנית המתקיימת בביכנ"ס, אולם לענ"ד יש לשקול היטב האם הנזק שבה אינו עולה על התועלת. הניסיון מעיד שנשים היושבות מאחרי מחיצה חשות את עצמן מרוחקות מהמתרחש בביה"כ, מה שמקשה על ההקשבה למרצה. ולא פלא שנשים מוצאות את עצמן שקועות בפטפט בזמן הדרשה וגורמות להפרעה, וזאת שלא באשמתן. וכדי למנוע זאת, הקפדתי שהגבאים יגוללו את המחיצה בזמן הדרשה, על מנת שנשים תוכלנה להקשיב לה. כי המחיצה בזמן זה אינה הלכה אלא מנהג טוב.

ויש לבחון זאת לפי המבנה של כל בית כנסת ולפי האופי של הציבור. ויתכן לחלק בזה בין ביכנ"ס שבו עזרת נשים מצויה מאחור לבין ביהכנ"ס המחולק לאורכו, שם אפשר להשאיר את המחיצה סגורה והדורש יעמוד באמצע ויראה לעין כל.

#### ה. יציאת האשה חוץ לביתה

הדוגמא הבולטת ביותר לשינוי הנורמות בתחום הצניעות, מה שמשפיע על פסיקת ההלכה הם דברי הרמב"ם (הל' אישות פי"ג ה"א):

כל אשה יש לה לצאת ולילך לבית אביה לבקרו ולבית האבל ולבית המשתה לגמול חסד לרעותיה ולקרובותיה כדי שיבואו הם לה, שאינה בבית הסוהר עד שלא תצא ולא תבוא. אבל גנאי הוא לאשה שתהיה יוצאה תמיד פעם בחוץ פעם ברחובות, ויש לבעל למנוע אשתו מזה ולא יניחנה לצאת אלא כמו פעם אחת בחודש או פעמים בחודש כפי הצורך, שאין יופי לאשה אלא לישוב בזוית ביתה שכך כתוב "כל כבודה בת מלך פנימה" (תהילים סה).

ואילו בימינו לא ראינו נשים הנוהגות כך. מדוע?

ויש להעיר, שגדרים אלו כתבם הרמב"ם מדעת עצמו, ולא ברור מהו המקור לשיעורים שהזכיר. ואמנם המחבר (אה"ע סי' עג סע' א) לא הביא כלל הלכה זו. ורק הרמ"א כתב באופן כללי:

ואשה לא תרגיל עצמה לצאת הרבה שאין יופי לאשה אלא לישוב בזויות ביתה. ועיין ביאור הגר"א (שם ס"ק ד) שמצא כמה מקורות להלכה זו. אך גם ממקורות אלו לא ברור מהו שיעור היציאה האסורה. ולמשל, העובדה שנשים צריכות להמנע מלקדם את פני האנשים בלחם ומים (עיין יבמות צג, א) אינה ראייה מוחלטת, כיון ששם מדובר באנשים זרים.

אדרבה, לכאורה יש מקורות אחרים הסותרים את דברי הרמב"ם שמהן עולה שמותר לאשה לצאת מביתה לצורך פרנסת המשפחה, ועל כרחך דבריו צריכים לימוד. ואמנם, מעיקר הדין האשה אינה חייבת לצאת לעבודה מחוץ לביתה, ואינה משועבדת אלא למעשה ידיה בלבד שתקנו לו חכמים כנגד תקנת מזונותיה. ובמצב רגיל הבעל אינו יכול לומר לה "צאי מעשה ידיך במזונותיך", אלא הבחירה נתונה בידיה ורק היא זו שיכולה לומר לו "איני נזונת ואיני עושה", (עיין רמב"ם הל' אישות פ"ב ה"ד).

אך יש מצבים מיוחדים שבהם הבעל זכאי לכפות אותה לעבוד כדי לממן בעצמה את מזונותיה, כמו אשה שגלתה לעיר מקלט והיא מסוגלת לספק בעצמה את מזונותיה. והגמרא (גיטין יב, א) ביארה שהאשה אינה יכולה לטעון "כל כבודה בת מלך פנימה" כדי להפטר מחובתה לצאת לעבודה, כיון שאין בזה משום פגיעה בצניעותה. וז"ל הגמרא: מהו דתימא "כל כבודה בת מלך פנימה", קמ"ל?

כלומר, לפי ההו"א יכלה האשה לומר לבעלה שהיא אינה רוצה להתפרנס בעצמה ממעשי ידיה, משום שיש בזה פגיעה בכבודה, ולכן הוא אינו יכול לומר לה צאי מעשה ידיך במזונותיך. אך למסקנה אין האשה יכולה לטעון שכבודה הוא להשאר בתוך ביתה, ובעלה יכול לומר לה "צאי מעשה ידיך במזונותיך". אלא שבדרך כלל הוא אינו יכול לכפות זאת עליה מחשש שמא מעשה ידיה לא יספיקו לה כדי מזונותיה, אך לא מן הטעם העקרוני שיש פגם בעצם היציאה של האשה מחוץ לביתה. וגם הרמב"ם מודה להלכה זו (בהל' רוצח פ"ז ה"ב).

ואכן הר"ן (על הרי"ף כתובות לא, ב ד"ה באומר) חולק על הרמב"ם וסובר שבכל מקום יכול הבעל לומר לאשה צאי מעשה ידיך במזונותיך ורק אם לא תספיק עליו להשלים לה, וכדבריו נפסק בשו"ע (אה"ע סי' סט סעי' ד).

נמצא איפוא לכו"ע, שהאשה אינה יכולה להשתמש בטענת "כל כבודה בת מלך פנימה" כדי לחייב את הבעל לזונה ולפוטרה ממעשי ידיה. ועל אחת כמה וכמה שאין בטענה זו כדי לאסור עליה לצאת לעבודה מחוץ לביתה כשהיא חפצה בכך. שהרי אפילו לפי ההו"א של הגמרא בגיטין שהבאנו לעיל האשה היא זו שיכולה לטעון כך כדי לחייב את בעלה לזון אותה, אך אם היא רוצה לצאת מביתה ולהתפרנס ממעשי ידיה ודאי זכותה לעשות כן, ואיננו יכולים לאסור עליה את הדבר משום כל כבודה. ופסוק מפורש צווח ואומר: "היתה כאניות סוחר ממרחק תביא לחמה". (אמנם כל הפרק הוא משל, אולם אם מציאות כזו של אשה סוחרת פסולה מעיקרה לא היה מקום להביאה אפילו כמשל).

ובניסוח אחר: אין ביציאתה מן הבית איסור משום פגיעה בצניעותה אלא רק מדין כבוד, ופשוט הוא שהאשה רשאית למחול על כבודה.

ובדומה לכך מצאנו לענין הופעתה של האשה בבית דין, שאמנם יש בזה משום פגיעה בכבודה משום שכל כבודה בת מלך פנימה (עיין שבועות ל, א), אך אין בזה בהכרח איסור מדיני צניעות. כך למדו התוס' (שם ד"ה כל כבודה) מדרשת הגמרא "ועמדו שני האנשים – אנשים ולא נשים", והגמרא מעמידה שדרשה זו מתייחסת לעדים ולא לבעלי הדין. והתוס' הקשו שאם מדובר בעדים מנ"ל למעט נשים, שמא בפועל נשים אינם באות לבי"ד משום ש"כל כבודה בת מלך פנימה", אך עדיין היא יכולה למסור את עדותה בידי אחרים. ותירצו,

שאפשרות זו אינה עומדת אלא בפני בעל הדין, אך העד אינו יכול למסור את דבריו ביד אחר שכן עד מפי עד פסול.

ועל כרחק קושייתם מתעוררת רק על סמך ההנחה שאין איסור מוחלט לאשה לבוא לביה"ד ואין פסול מהותי בהופעתה שם, ורק משום שאין זו דרכה מסתמא אינה באה. ומאחר שבאופן עקרוני האשה כשרה להעיד, מנא לן שהפסוק מדבר באנשים ולא בנשים? ותירוץ הוא שמכיון שהיא רשאית להימנע מהופעה בביה"ד, וכעד היא אינה יכולה למסור את עדותה לאחרים, על כרחק הפסוק מדבר בבעלי הדין ולא בעדים שהם אנשים בדרך כלל ולא נשים, משום שהיא יכולה לשלוח את דבריה על ידי אחרים. אך לו יצוייר שהפסוק היה מדבר על העדים, היינו לומדים מכאן שגם האשה חייבת להופיע בביה"ד ולהעיד בעצמה, על אף העיקרון ש"כל כבודה בת מלך פנימה".

וכן יש להוכיח מן הרמב"ן (שם ד"ה וי תימא), שאין מניעה עקרונית שאשה תופיע בפני בית הדין, אלא שאין זה כבודה. וז"ל הרמב"ן:

כתב הרב הלוי ז"ל דמהכא שמעינן דנשים יקרות דאית להו דינא לא מזולזינן בהו

**למיתת לבית דין** אלא משדרינן להו על ידי שלוחי בית דין, ודביתהו דרב הונא

(שהופיעה בעצמה בביה"ד כמסופר שם ע"ב) לא רצתה שימנו לה שליח **ואילו רצתה הרשות**

**בידה.**

מבואר אפוא בדברי הרמב"ן שכבודה של בת ישראל בהקשר הוא פשוטו כמשמעו – שאלה של כבוד ולא של איסור, ורצונה של האשה הוא כבודה. ברצונה יכולה היא למחול על כבודה ולהופיע בעצמה בב"ד, וברצונה יכולה היא לשמור על כבודה ולהימנע מכך. אולם לא מצאנו שיש איסור על אשה למחול על כבודה ולצאת מביתה.

ועיין בשו"ת שבות יעקב (ח"ב סי' קב) שנקט אף הוא ש"כל כבודה בת מלך פנימה" נוגע לכבוד האשה ולא דווקא לצניעותה, וברצונה היא יכולה למחול עליו. וז"ל:

והנה לא מצינו כיום כלות הנוהגות לא לצאת מביתן עד שבת, ועל כרחק צריך לומר

שנשתנו הטבעים, ומוטב הכבוד תלוי בכל דור ודור לפי הנהוג והמקובל.

אלא שמהרמב"ם לכאורה לא משמע כן. הרמב"ם הטיל על הבעל את האחריות למנוע את אשתו מלצאת מביתה, ומשמע שענין זה אינו תלוי בכבודה בלבד. ונמצא, שהרמב"ם והרמב"ן נחלקו בגדרי "כל כבודה בת מלך פנימה". לדעת הרמב"ם זהו מגדרי הצניעות המחייבים את כל נשות ישראל, ואין האשה יכולה למחול על כבודה. ולדעת הרמב"ן זהו גדר הנוגע לכבוד האשה והיא רשאית למחול על כבודה.

ועיין בשו"ת מהר"ם פדואה (סי' כו) שנקט לכאורה כדעת הרמב"ם, וגער נמרצות באנשי העיר 'קאזיל מזור משום שבנותיהם יוצאות לשווקים בשעת היריד כשאר הרוכלים, ויש בכך משום פגיעה בצניעותן ש"כל כבודה בת מלך פנימה". ומשמע מדבריו, שמדובר בהלכה גמורה שאסור לאשה לצאת לבדה למקומות הומים כעין אלו, והעושה כן הרי היא כעוברת על דת.

אולם אחרי העיון בתשובת המהר"ם פדואה, נראה שעיקר ביקורתו מכוונת על אותן יוצאניות המתיחדות עם הגויים, אך אין ללמוד מכאן בהכרח על עצם יציאתן של הנשים מביתן, וצ"ע.

ולענ"ד נראה שגם הרמב"ם מודה שאין איסור מוחלט לאשה לצאת מביתה, ויש לשקול הלכה זו בכל מקום ובכל מצב על פי הנסיבות. ואע"פ שלדעתו הדבר אינו תלוי בכבודה של האשה, וממילא אין ביכולתה למחול עליו, לא תמיד יש בזה משום פגיעה בצניעות. ויש להבין את דבריו על רקע המציאות החברתית ששררה בזמנו, שאליבא דאמת לא היה מקום לאשה אלא בביתה. בחוץ עבדו בעיקר גברים ובבית בעיקר נשים. ועל רקע זה מן הראוי שהאשה תכבד ותשב בביתה, ולא תצא ממנו אלא פעם או פעמיים בחודש. אך בזמנים ובמקומות שהנשים רגילות לצאת מביתן באופן תדיר, גם הוא מודה שכבודן וצניעותן אינן נפגעות כל עוד שהן לא חורגות מן הנורמה המקובלת.

ועיין מה שהרמב"ם עצמו כתב בהלכות אישות (פ"ה ה"ב) בענין מומין שבגלוי, וז"ל: דבר ידוע הוא שאין דין זה אלא באותן המקומות שהיה מנהג הנשים שם להלך בשוק ופניהן גלויות, והכל יודעין אותן ואומרים זו היא בתו של פלוני וזו היא אחותו של פלוני, כמו ערי אדום בזמן הזה. אבל מקומות שאין דרך הבנות שם לצאת לשוק כלל... מדבריו עולה שיש הבחנה ברורה בין הנורמה המקובלת בערי אדום (אירופה) לבין הנורמות המקובלות במקומות אחרים (דהיינו ערי ישמעאל כגון מצרים), ובמקום שהבנות יוצאות לשוק ומגלות את פניהן אנו מניחים שמומי האשה גלויים וידועים לכל. וממילא, דבריו בנוגע לאיסור יציאה מן הבית פעמיים בחודש לא נאמרו אלא במצרים ולא בארצות אחרות, והוא הדין שאין ללמוד מהם גם לא לתקופות אחרות. (ועיין שבת סה, א: "ערביית יוצאות רעולות ומדיות פרופות", וגם לדבריו לא מצינו שכל הנשים חייבות לצאת רעולות ופרופות, אלא שזה היה מנהג ערב).

נמצאנו למדים שהמושג "כל כבודה בת מלך פנימה" אין פירושו חובה אחידה על כל הנשים בכל המצבים, וגם הרמב"ם מודה בזה. מושג זה הוא יחסי, ותלוי בנסיבות המשתנות. במקום בו הנשים יוצאות מביתן עליהן לשמור על כבודן בצורה שונה ממקום שבו הנשים אינן יוצאות כלל מביתן.

אלא שלדעת הרמב"ם הדבר אינו תלוי בכבודה האישי של כל אשה ואשה, אלא בכבוד כלל הנשים באותה תקופה. ובמקום שלא היה מקובל שנשים תצאנה מביתן, הבעל יכול למנוע מאשתו לצאת יותר מן הנהוג, משום שהדבר פוגע גם בכבודו. ובזה הרמב"ן חולק עליו, וסובר שהדבר תלוי בכבודה של כל אחת ואחת, והיא רשאית למחול על כבודה. אך כיום ברור שנוהג הנשים השתנה בגלל השתנות תנאי החיים, וממילא הבעל אינו יכול למנוע מאשתו את היציאה מביתה. כיום אין לאשה די תעסוקה בתוך ביתה, ואי אפשר לכפות עליה להסתגר שם, וכמו שכתב הרמב"ם עצמו: "שאינה בבית הסוהר". (ודומה לזה כתב בהלכות אישות פ"ד ה"ח לפי שאינה כשבויה).

יתרה מזאת, מכיון שהרמב"ם הטיל את האחריות על הבעל י"ל שאשה היוצאת מביתה יותר מהנהוג במקומו פוגעת בכבודו, וזכותו להגן על כבודו. ואם כן, בעיקרון גם הרמב"ם מודה לרמב"ן שאין כאן שאלה של צניעות אלא שאלה של כבוד, וכבוד ניתן למחילה. ומה שכתב "שאיין יופיה של אשה אלא לישוב בזוית ביתה", גם מושג זה אינו מוחלט אלא יחסי.

מאיך, גם אי אפשר לומר שבדורנו נפרצו כל גדרי הצניעות, והאשה יכולה להמצא בכל אתר ואתר ולעסוק בכל משלח יד. גם בימינו ישנם עיסוקים שאשה צריכה להימנע מהם אם הם מושכים תשומת לב יתרה אליה כאשה. וראוי להתייחס בהקשר זה לכמה דוגמאות: זבנית. כבר נהגו מעולם שנשים זבניות, משום שאין בעבודה זו חשיפה לפני ציבור גדול, אפילו לא בסופר מרקט.

**עורכת דין.** שאלה זו מורכבת יותר משום שאין דרכה של אשה לעמוד בפני בית הדין. אך אף על פי כן, כבר למדנו שאשה רשאית למחול על כבודה ולעמוד בעצמה בפני בית הדין כתובעת או כנתבעת. ואם כן, כשם שהיא רשאית לצאת לביה"ד לתבוע את המגיע לה, כך אין מניעה מצידה לייצג בפניהם אדם אחר. אם כי, ודאי יש לחלק בין הופעה חד פעמית בפני בית הדין, להופעה קבועה במסגרת תפקידה, שחושפת אותה בקביעות למבטי השופטים והצדדים. מיהו, מאי שנא מזבנית המנסה לשכנע את הלקוחות לקנות מוצר מסויים?! גם עו"ד מנסה לשכנע את השופט בצדקת טענותיו של מרשו. במציאות שלנו, שאשה יוצאת לעבוד ונוכחותה ניכרת בכל תחומי החיים והחברה, אין מקום לאסור על האשה באופן גורף להמצא במצב שהיא נראית לעיני גברים. ובלבד, שלא תהיה התמקדות בה כאשה ובהופעתה המרשימה, אלא בטיעונים הענייניים שאותם היא באה לייצג, משום שגם אם ראייה מקרית מותרת הסתכלות מכוונת ודאי אסורה. ובפרט, שבהופעתה כעו"ד היא נחשפת בפני מספר אנשים מצומצם, ובאווירה הרחוקה מאוד מקלות ראש שנאסרה בהלכה. ומאיך, ככל שקהל הצופים שהאשה מופיעה בפניהם רחב יותר, וההתמקדות בהופעה לכשעצמה גדולה יותר, ודאי יש מקום להחמיר. ואם ישאל השואל: היכן הגבול? האם הרצאה של אשה בישוב אסורה? האם דיון באסיפת חברים בו אשה מדברת אסורה? תשובתנו העקרונית היא, שההלכה לא קבעה גבולות ברורים עד כדי כך, וצריך בכל פעם להפעיל את השכל הישר ותחושת הצניעות הטבעית הקיימת בכל אשה, כדי לקבוע את הגבולות המדוייקים. ובאשר לדוגמאות שהוזכרו, נראה לענ"ד שהדבר מותר, ובתנאי שלא תהיה קלות ראש.

**מורה אשה לתלמידים בנים.** לכאורה הדבר נאסר מפורשות במשנה במסכת קידושין (פב, א): "ולא תלמד אשה סופרים", בין שהיא רווקה ובין שהיא נשואה (עיין ציץ אליעזר ח"ו סי' מ). אך עיין שם בגמרא שהאיסור אינו נוגע לעצם ההוראה של האשה לזכרים, אלא הוא מתעורר רק מצד החשש להלכות יחוד, כשההורים באים להתעניין בשלום בניהם, ולא מעבר לזה. ועיין בשו"ת ציץ אליעזר (חי"ד סי' צז) שהחשש ליחוד אינו קיים אלא בזמן שהאשה עוסקת בהוראה בביתה, ואין לחשוש לכך בשעות העבודה המקובלות בבית הספר. אם כי, אין ספק שמצב זה אינו רצוי לכתחילה, ורצוי יותר שאשה תלמד בנות וגבר ילמד בנים. ובפרט מגיל ההתבגרות ואילך, כאשר התלמידים עלולים להתייחס למוריהם לא רק כמורים, אלא גם כבני מין אחר. ולכתחילה ראוי להחמיר בזה מגיל 9 ואילך, ויותר מגיל 13, ועוד יותר בגיל ההתבגרות הגבוה. אך לצערנו הרב, המציאות היא שאין די מורים גברים, ולא פעם מוסדות תורניים לבנים נאלצים לקחת מורות אפילו בכיתות העליונות. ובכל

מקרה, עדיפה אשה בוגרת מכללה יראת שמים, מגבר שאיננו ירא-שמים. אולם יש להקפיד על כמה כללים.

ראשית, שיהיה פער של לפחות 10 שנים בין המורה לתלמידים. ולכן מורה צעירה שזה עתה סיימה מכללה או אוניברסיטה לא תלמד מיד בתיכון, אלא רק בחטיבת הביניים, כדי שהפער הגיל יהיה משמעותי. רק בשלב מאוחר יותר לכשתינשא ותהיה מבוגרת יותר תוכל ללמד בתיכון, וסביר להניח שגילה ומעמדה ישנו את יחסם של התלמידים אליה.

**שיחת אשה עם גברים.** אמנם המשנה באבות (פ"א מש' ה) שוללת לגמרי את השיחה בין גבר לאשה וכ"ש אם היא אשת חבירו – "אל תרבה שיחה עם האשה". אך עיי"ש בדרך חיים למהר"ל, שהכוונה היא בשיחות על נושאים המאפיינים בעיקר נשים כאשר הנשים היו עסוקות רק בתנור וכיריים וכדו'. אך עצם השיחה עם אשה בנושאים ענייניים, או בנושאים של קדושה, אינה אסורה, כל עוד הגבולות נשמרים והיא אינה גורמת ליחסי קרבה אישיים.

#### ו. הופעת נשים ושירת נשים

על אף האמור לעיל, שאין איסור הלכתי מוחלט בעצם הופעתה של אשה בפני גברים, כאשר מדובר בהופעה שיש בה תנועות גוף או ריקוד הדבר חמור הרבה יותר. במקום שיש הכרח להקל, ניתן להציע ריקוד שבו הנשים לבושות בגדים רחבים ועליהם סרטים מחזירי אור שמטשטשים את מראה האשה, ומדגישים רק את התנועה והאורות המוחזרים.

ובאשר לשירת נשים בפני גברים, הדבר אסור לגמרי כפי שמפורש בגמרא (סוטה מח, א):  
זמרי גברי ועני נשי פריצותא, זמרי נשי ועני גברי כאש בנעורת. למאי נפק"מ לבטולי  
הא מקמי הא.

הרי שכל שירת נשים בפני הגברים אסורה היא, ואם מצאנו חילוקים הנוגעים לאופי השירה אין הם חילוקים עקרוניים, אלא רק חילוקי מדרגות בחומרת האיסור. ורק במקום שאין יכולת לאסור שירה זו באופן גורף, יש לשקול הדרכה הלכתית מיוחדת שתצמצם את חומרת האיסור ככל היכולת.

ואף על פי כן, יש מקום להתיר את השירה בציבור לגברים ונשים כאחד בישוב שאינו תורני. אמנם הדבר לא כל כך קל מבחינה הלכתית, (עיין בשו"ת 'שרידי אש' ח"א סי' עז שהתיר בדוחק שירה מעורבת לבני נוער על פי הוראתם של גדולי אשכנז. אך אין ללמוד מדבריו לנד"ד כיון שהוא דיבר על מציאות מאוד מיוחדת, וגם הוא לא התיר שירה סתם אלא דווקא בשירי קודש, עיי"ש בטעמו), אך הפוסק צריך לראות לנגד עיניו את האלטרנטיבה התרבותית המוצעת שעל פי רוב היא גרועה שבעתיים. וכל עוד מדובר על פעילות תרבותית טובה ואיכותית, היא ודאי עדיפה על פני האפשרויות האחרות. ויש להראות פנים להנהגה הלכתית זו בגמרא שהבאנו, שעדיף לתת יד לצמצום בחומרת האיסור בהתחשב באלטרנטיבה.

ובאשר להופעת מקהלה של נשים בפני גברים, אם אפשר עדיף למקם את המקהלה מאחורי מחיצה, כך שהמקהלה תהיה מוסתרת. ובכל מקרה יש להימנע משירת סולו של אשה.

## ז. חינוך לצניעות

לענ"ד, במרכז עבודת החינוך לצניעות צריך להעמיד את קניית חוש הצניעות הטבעי, וסביבו לעמוד על קיומם של גדרי ההלכה. צניעות היא הרגשה טבעית הקיימת אצל כל אדם, המרגיש מצד עצמו את הצורך והרצון הפנימיים להצניע את מה שאסור להבליט. ככל שבסיס זה נבנה ביסודיות, כך ההקפדה על כללי הצניעות היא הרבה יותר אמיתית, וממילא גם מובנת וקלה. משום שרק בדרך זו נוצרת הזדהות פנימית עם ההלכה. ולעומת זאת, במקום שאין חינוך משמעותי למידת הצניעות אלא לשמירת גדרי ההלכה המעשיים בלבד, יש חשש גדול שלא תהיה השלמה פנימית עם דרישות ההלכה. ועם הזמן עלול להווצר סחף שיטשטש את הגבולות, והאסור עלול להפוך למותר. לכן צריך לחנך בשני המישורים, הן במישור הרעיוני והן במישור ההלכתי. ראוי להדגיש שהחינוך לצניעות חייב להתחיל מגיל צעיר, ובכל מקרה אי אפשר לדחות מעבר לגיל שבו חובת הצניעות היא מעיקר הדין. ובאשר לגיל זה נחלקו ה'משנה ברורה' וה'חזון איש'. המשנ"ב (סי' עה ס"ק כג) כתב שדין ערוה חל על קטנה מגיל שלש ואילך שאז היא ראויה לביאה. אך החזו"א (סי' טז סע' ה) חלק עליו וכתב שגדרי ערוה בקטנה אינם נקבעים על פי הגיל אלא על פי ההתפתחות הגופנית, וכל עוד שאבריה קטנים אין מקום לחשוש לטירדה ולהרהור. ולמעשה, מי שרוצה לחנך את בתו לגרוב גרביים יכול לדחות זאת עד לגיל 11, אך בדברים אחרים עקרוניים יותר ראוי להקדים. מאידך, לגבי לבישת מכנסיים בהחלט יש מקום להקל לקטנה, משום שבגיל צעיר ביותר שבו הילדה רצה ומטפסת וכד' המכנסיים צנועים יותר.

ובאשר לרחצה מעורבת בבריכה, בבת קטנה אפשר להקל עד גיל 6-7, ולבן אפשר להקל עד גיל 9 אם הוא לא מבין את משמעות הדבר. לדה שרוצה להתפלל בעזרת הגברים ליד אביה, אפשר להקל עד גיל 9. בבית הספר ראוי להפריד בין הבנים לבנות, לפחות מכיתה ד'. הרצ"ה קוק התיר במצב מיוחד להשתתף בחינוך מעורב עד כיתה ו', אך מכאן ואילך ודאי מתחילה ההתבגרות, ואזי יש חובה גמורה להפריד. הדבר נחוץ גם מסיבות חינוכיות כלליות.

אחת השאלות החינוכיות הקשות נוגעת לרב המקומי, כיצד עליו לנהוג במצבים שבהם אין שמירה ברורה על כל הכללים הנ"ל? בתחילת דרכי ברבנות, שאלתי את מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל מה הוא עושה, והוא אמר לי, שגם כאשר יש מקהלה עם נשים והוא חייב להימצא כדי לומר דבר תורה, הוא נשאר במקום כי אין לו ברירה. הרב לא חייב להישאר לכל אורך המסיבה, אך חשוב שהרב ישתתף עם הציבור באירועים השונים, יאמר דבר תורה, ואחרי שיר או שנים ילך. הציבור צריך לדעת שלרב אין זמן בלי גבול, הוא צריך ללמוד תורה. אני נהגתי להשתתף בכל המסיבות חוץ ממסיבת פורים, כיון שבמסיבת פורים האווירה לא היתה מתאימה. יש לציין שהציבור השתתף בבית הרב בסעודת פורים.

כאן המקום להעיר שכאשר אשה באה לרב בשאלה או בקשה צריך לדאוג שהדלת תהיה פתוחה, והרבנית תהיה בבית. גם אם מצד כללי יחוד יש היתרים אם הדלת לא נעולה אולי מישהו יכול להיכנס, מצד זהירות יש לדאוג שהדלת תהיה פתוחה, שלא יהיה שום חשד ואפילו הקל שבקלים. הסר ממך עקשות פה ולזות שפתיים הרחק ממך.

סימן י

## חיוב ציצית בחולצה-ציצית הנקראת 'חולצית'

ראשי פרקים  
שאלה  
א. חיוב ציצית בבגד הפתוח ברובו  
ב. דין בגד פתוח שנסגר על ידי לחצנים או רוכסן מסקנה

\* \* \*

חולצה זו אינה פתוחה לגמרי כמו הטליתות שלנו, ואעפ"כ מקובל להתייחס אליה כאל בגד החייב בציצית משום שיש לו ארבע כנפות. והמקור לדין זה הוא במסכת מנחות (מא, א):

מלאכא אשכחוי לרב קטינא דמיכסי סדינא, אמר ליה: קטינא, קטינא, סדינא בקייטא וסרבלא בסיתוא, ציצית של תכלת מה תהא עליה.

ופירש רש"י (שם, ד"ה סרבלא):

כגון אותן שלנו שהן עגולין ואין לה אלא שני כנפים [למטה] דפטורה מציצית. [סרבלא – מנט"ל בלע"ז.]

ויש לדייק מדבריו שלא פטרו סרבלא מציצית אלא משום שלמעיל זה ישנן שתי כנפות בלבד, אך אם היו בו ארבע כנפות היה חייב אע"פ שבעיקרו הוא בגד סגור. והוא הדין לכל בגד שיש בו ארבע כנפות

שאלה

מה דינה של 'חולצית' – דהיינו חולצה הפתוחה למטה ברובה, וניתן לסגור אותה על ידי רוכסן. כך, שבשעות העבודה ופעילות ספורטיבית משתמשים בה כשהיא פתוחה, וביתר הזמן ניתן לרכוס אותה ולהשתמש בה כחולצה רגילה. האם היא חייבת בציצית, והאם ניתן לברך עליה בשעת לבישתה?

א. חיוב ציצית בבגד הפתוח ברובו

כת"ר כבדני בחוות דעתו בעניין ה'חולצית'. לדעת כת"ר אין יוצאים בה ידי חובת ציצית וק"ו שאין לברך עליה, כי היא סגורה מכל עבריה על ידי רוכסן ולא ניכר לעין שיש לה ד' כנפות.

ויש להקדים ולדון בחולצה הפתוחה ברובה, שכבר רבים נהגו להשתמש בה בשעת העבודה או פעילות ספורטיבית.

\* לכב' הראשון לציון הרב אליהו בקשי דורון שליט"א, ניסן תשס"ה.